

TÜRKÇE SÖZLÜK'ÜN İLK VE SON BASKISINDAKİ BATI KÖKENLİ KELİMELERE DAİR

Fatih ERBAY*

Özet

Gün geçtikçe Batı kültürü ve Batı kökenli kelimelerle daha yakından tanışmaktayız. Bu çalışmada, Türkçemize giren kelimelerin durumu, 'Türkçe Sözlük'ün ilk ve son baskısındaki şekillerine göre incelenmiştir. İlk ve son baskıda geçen yabancı kelimelerin sayısı, giriş dönemleri ve giriş şekilleri göz önüne alınarak karşılaştırma yöntemiyle genel bir yargıya ulaşılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Batı kökenli yabancı kelimeler, Türk Dili, Türkçe Sözlük, Sözlük bilim

Abstract

ABOUT THE WORDS WITH WESTERN ORIGIN IN THE FIRST AND THE LAST PUBLICATION OF TURKISH DICTIONARY

As time goes we get more acquainted with western culture and western originated words. In this study, the situation of the words which entered in Turkish, was analyzed according to their forms in the first and the last publication of Turkish Dictionary. It is tried to reach a general conclusion by comparison method taking into consideration of the number of the foreign words, their introduction time, and the way of introduction in the first and the last publications.

Key words

Western originated foreign words, Turkish Language, Turkish Dictionary, lexicology

Giriş:

Yeryüzündeki bütün dillerin dün olduğu gibi bugün de büyük problemlerinden biri olan yabancı kelime girişi, araştırmacıları bu sorunun çözümü konusunda arayışlara yönlendirmiştir. Batıda 16. yüzyıla kadar inen bu çözüm arayışları, ilk dil kurumlarının doğmasına zemin hazırlamıştır. Akademi adı altında kurulan bu kurumlar yalnız

---

* Arş. Gör., S.Ü. Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

“dil in arındırılması” amacını gütmüştür. Türkiye’de ise 1932’de kurulan Türk Dil Kurumu bu amaç dahilinde çalışmalarına başlamıştır. Türk Dil Kurumunun 1939’da başladığı sözlük çalışmaları,¹ 1945’te ‘Türkçe Sözlük’ün basılmasıyla ilk meyvesini verir ve (1955, 1959, 1966,1969, 1974, 1983, 1988...) 1998’e kadar dokuz baskıyla devam eder.

Sözlükler, barındırdığı kelime hazinesi sebebiyle bir milletin aynasıdır. Çünkü bu kelimeler, o milletin hayat tarzı, duyuş düşünüşü ve diğer milletlerle olan etkileşimleri hakkında ipuçları verir. Türk dili de uzun tarihî geçmişinde etkileşimde bulunduğu milletlerle kelime alış verişinde bulunmuştur. Bu kelime alış verişinin en somut şekilde gözlemlendiği eserler, şüphesiz sözlüklerdir. Bu gerçekten hareketle, bu çalışmamızda, Türk Dil Kurumu tarafından 1945 yılında yayınlanan ‘Türkçe Sözlük’ün ilk baskısı ve 1998 yılında yayınlanan son baskısını esas alarak, adı geçen yıllarda ve öncesinde Türkçeye giren yabancı kelimelerin durumunu incelemeye çalıştık. Bunu yaparken, ‘Türkçe Sözlük’ün her iki baskısında geçen kelimelerin sayısını çıkartarak bu kelimeleri, ilk baskıda geçen Batı kökenli kelimeler, her iki baskıda da geçen Batı kökenli kelimeler ve son baskıda geçen Batı kökenli kelimeler olmak üzere üç grupta topladık. Kelimelerin ilk baskıda, her iki baskıda ve son baskıda yer almasına göre çıkan sonuçlarla Türkçeye giriş dönemleri ve giriş şekillerini ortaya koymaya çalıştık.

Türkçenin Söz Varlığında Yabancı Kelimelerin Seyri:

Bilindiği gibi Türkçeye yabancı kelime girişi bir hayli geçmişe dayanmaktadır. Türk dilinin ilk yazılı belgeleri olan Orhun Abidelerinde dilimize girmiş sadece birkaç yabancı kelimeye rastlarız. Bu dönemde Türk diline Çince den *kunçuy* ‘prens’, *señün* ‘general’, *totok* ‘askerî vali’, *taluy* ‘deniz’ gibi kelimeler girmiştir. Bu kelimeler arasında bazı yer adları da bulunmaktadır.² Uygur Türkçesi döneminde dilimize giren

¹ 1939 yılı başında Tarama Dergisi ve Cep kılavuzu çoktan çıkmış, Söz Derleme Dergisi de hazırlanmış, Türk Dil Kurumunun ve Türk yazarlarının çalışmalarıyla yazı dili oldukça özleşmişti. Bk. *Türk Dil Kurumu’nun 40 Yılı*, TDK Yay., Nu. 354, 1972. s.80.

² Doğan Aksan, *Türkçenin Sözvarlığı*, Engin Yay., Ankara 1996, s.126.

yabancı kelimelerin sayısındaki artışı, Türklerin kabul ettikleri yeni dinin etkisiyle gelişen tercüme edebiyatına bağlayabiliriz. Zeynep KORKMAZ, “Uygur Türklerinin kabullendikleri Budizm, Manihaizm, Brahmanizm ve Nesturilik gibi dinler, Türkçeye bu dinlerin giriş yollarına göre Sanskrit, Sogot, Çin ve Tibet dillerinden bir hayli yabancı kelime ve terimin girmesine, dolayısıyla dilde yabancı kelimeler sorununa yol açmıştır” demektedir.³

Yukarıda belirttiğimiz genel sebeplerle Uygur döneminde dilimize girmeye başlayan yabancı kelimeler sonraları da sayıca artarak devam etmiştir. Orta Türkçe döneminde benimsenen dinin etkisiyle Türk diline yoğun bir şekilde Arapça kelimeler girmiş; fakat bu kelimelere karşılık bulma veya bu kelimeleri Türkçeleştirme kaygısı güdülmemiştir. Karma medeniyetin etkisi altında kalan ve yeni oluşmaya başlayan sahanın yazı ve edebî dili, başlangıçta hafifçe yabancı dil tesirine uğramıştır. Bu baskı bilhassa Karahanlı devleti içinde kalıntısı bulunan İran dili ve edebiyatı tarafından gelmiştir. Bu edebiyat, aynı zamanda ve dolayısıyla, hem Karluk-Uygur Türkçesinin, yani Doğu Türkçesinin hem de daha sonraları Harezmdede tutunan Oğuz-Kıpçak Türkçesinin kuruluşunda da etkili olmuştur. Bu yüzden her iki (Karluk-Uygur, Oğuz-Kıpçak) edebiyatın yapısında Arap ve Fars dillerinin kelime ve kurallarına rastlanmaktadır.⁴

18. yüzyılda ise Avrupa ile siyasal ilişkilerin yoğunlaşması Avrupa dillerinden dilimize kelime girmesine yol açar. Sait Paşa, *Gazeteci Lisani* adlı eserinde Batıdan alınan ilk kelimenin, 1789 savaşından sonraki barış görüşmelerinde kayda geçirilen “*statuquo*” kelimesinin olduğunu kaydeder. Sait Paşa yine aynı eserde, “*statuquo*” kelimesinden 50 yıl sonra “*politique*” ve “*diplomatie*” kelimeleriyle birlikte maliyeyle ilgili “*empirant*” ve “*avance*” gibi kelimelerin Türk diline girdiğini belirtir.⁵

³ Zeynep Korkmaz, “Dilimizin Dünkü ve Bu Günkü Sorunları ve Çözüm Yolları”, *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, TDK Yay., Nu:629, C.1, Ankara 1995, s. 868.

⁴ Ahmet Caferoğlu, *Türk Dili Tarihi*, Enderun Kitabevi, C. II, İstanbul 1984, s. 4.

⁵ Ağâh Sırrı Levend, *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri*, TDK Yay., Ankara 1972, s.72.

Tanzimat hareketiyle kültürde başlayan başkalaşım doğal olarak eğitimde de kendini göstermiştir. Bu dönemde başlayan yabancı dille eğitim problemi günümüzde de devam etmektedir. O dönemde Fransızca eğitim veren Mekteb-i Tıbbiye, daha sonraları Türkçe eğitime döndüğünde iki sonuç ortaya çıkmıştır : İlki Türk gençleri akın akın Tıbbiyeye girerek hem parlak bir başarı elde etmişler, hem de memleket bu gençlerden yararlanmışır. İkincisi bilim terimlerinin Türkçeye çevrilme zorunluluğu görüldüğünden, o zamana kadar tıp dili olmayan Türkçenin tıp dili olabileceği görülmüştür.⁶ Ancak daha sonraki yıllarda da yabancı dille eğitim devam etmiştir. 1950 yılında NATO'ya girişimizle başlayan, 1980'li yıllarda büyük ivme kazanan ve bizzat devlet eliyle başlatılan Fransızca yerine İngilizce; Fransız kültürü yerine İngiliz kültürünü benimsenme fikri; Türk dili için pahalıya mal olmuştur. Bu tarihten itibaren İngilizcenin ve İngiliz-Amerikan kültürünün topyekûn bir hücumuna uğrayan Türkçemiz, yeni bir emperyalizmin ve onun dilinin karşısında –her zaman olduğu gibi- savunmasız bırakılmışır.

Türkçenin bünyesine aldığı yabancı kelime oranları dönemlere göre değişmektedir. Doğan AKSAN, Uygurlardan günümüze gelen metinlerde Çin, Sogot, Sanskrit dilleri gibi birçok yabancı dilden Türkçeye giren kelimelerin oranını %2 ile %5 arasında göstermektedir. Yine 11. yüzyıla ait Kutadgu Bilig'de bu oran %1,9 dolayındadır. Kutadgu Bilig'den 150-200 yıl sonra yazıldığı anlaşılan Atebetü'l-Hakayık'ta yabancı kelime oranının yükseldiğini ve %20'ye, bazı yerlerde %26'ya çıktığını görüyoruz. Eski Anadolu Türkçesine gelindiğinde ise yabancı kelime oranları Yunus Emre'de %13, Aşık Paşa'nın Garibnâmesi'nde %20, Ahmet Fakih'in Çarhnâmesi'nde %28'dir. 15. yüzyıl sonları ve 16. yüzyılın başlarında başlayan Yeni Türkçe döneminde Arapça ve Farsça kelimeler Türk dilinde ağırlık kazanmıştır. Bu dönemde yabancı kelimeler Bâkî'de %65, Nef'î'de %60 ve Nâbî'de %54'e yükselir. Tanzimat döneminde ise Namık Kemal'de %62, Şemsettin Sami'de %64, Ahmet Mithat'ta %57 düzeyindedir. Bu oranlar 1965'e kadar %25'e düşmüştür.⁷

⁶ Celal Nuri İleri, *Dil ve Edebiyat Yazıları*, (Haz. Dr.Recep DUYMAZ), Kitabevi Yay., İstanbul 1995 s.96-97.

⁷ Doğan Aksan, age., s.126-130.

İnceleme konumuz olan Batı kökenli kelimeler hakkında araştırmalar yapan Zeynep KORKMAZ bu kelimeleri dört başlık altında toplamıştır :

-Türklerin Anadolu'ya yerleşmesinden başlayarak 18. yüzyıla kadarki dönemde alınan Batı kaynaklı kelimeler.

-18. yüzyılda Batı ile ilk temaslarımızın ortaya çıkardığı durum.

-1839 Tanzimat Hareketi ile başlayan Batıya yönelişin getirdiği yabancı kelimeler.

-Cumhuriyet devrinde alınan Batı kaynaklı kelimeler.⁸

'Türkçe Sözlük'te Yabancı Kelimelerin Durumu:

Batı kökenli kelimelerin Türkçeye girişinde izlediği yol bazı sonuçlar ortaya çıkarır. Slav dil grubundaki dillerden Türkçeye giren kelimeler Osmanlı İmparatorluğunun Balkanlardaki hakimiyetiyle ilişkilidir. Bu kelimelerin genellikle günlük hayatta kullandığımız eşyaları karşılması önemli bir husustur. *Kosa*, *çigan* ve *gocuk* gibi kelimeleri buna örnek olarak verebiliriz. İtalyancadan dilimize giren kelimeler ise denizcilik ve gemi ile ilgili kelimelerdir: *Alkarna*, *baratarya*, *frişka*... Fransızca kelimeler genellikle tıp, teknoloji, müzik ve sanat terimlerini kapsamaktadır: *Anemi*, *bale*, *kardiyograf*...Rusça kelimelerin İmparatorluk dönemi Rusyası içinde kullanılan kelimeleri içermesi dikkat çeken bir noktadır: *Çar*, *çareviç*, *bolşevik*...Yine 1998 baskısına Rusya ile ticari ilişkilerimiz sebebiyle *haraşo* gibi kelimelerin girmesi bir diğer dikkat çeken noktadır.

'Türkçe Sözlük'ün ilk ve son baskısını esas alarak Batı kökenli bazı alıntı kelimelerle ilgili sayıları verecek olursak, aşağıdaki durumla karşılaşırız :

---

⁸ Zeynep Korkmaz, "Batı Kaynaklı Yabancı Kelimeler ve Dilimiz Üzerindeki Etkileri", *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, TDK Yay., Nu:629, C.1, Ankara 1995, s.948.

	1945 baskısı	1998 baskısı
Fransızca	1092	4551
Yunanca	779	344
İngilizce	115	418
Almanca	20	79
Rusça	13	36

Türk Dil Kurumunun yayınladığı ‘Türkçe Sözlük’ün ilk ve son basısında yer alan Batı kökenli yabancı kelimelerden sayıca en fazla olanı Fransızca kelimelerdir. Sözlüğün ilk baskısında 1092 olan Fransızca kelime sayısı, son baskıda 4551’e ulaşmış olup Türkçeye giren yabancı kelimeler arasında önceliği almıştır. Fransızcanın dilde bu kadar etkili ve fazla olmasındaki sebep, “Tanzimat Hareketiyle başlayan yenileşme hareketidir” demek yanlış olmaz. Ayrıca, sözlüğün ilk baskısında kelimelerin alındığı dil, son baskısında bazı değişikliklere uğramıştır. Bu değişim genelde Fransızcanın lehine olmuştur. Örneğin, ilk baskıda alındığı dil İtalyanca, Latince, İspanyolca olarak belirtilen kelimeler, son baskıda Fransızca olarak belirtilmiştir. Bu değişme bilhassa ilk baskıda Yunanca olarak gösterilen kelimelerin son baskıda Fransızca olarak ifade edilmesiyle fazlalaşır. İlk baskıda 779 olan Yunanca kelime sayısının son baskıda 344’e düşmüş olması bir başka ilgi çekici durumdur.

Sözlüğün son baskısında dikkat çeken bir diğer nokta, Türkçeye Balkan kökenli olarak giren bazı kelimelerin Slavca olarak belirtilmesidir.⁹ Sözlükte yer alan bu kelimeler Slavca olarak dil grubuyla değil, Türkçeye geçtiği dil (Bulgarca, Rusça, Lehçe...) gösterilerek belirtilmeliydi. Bu durum Germence için de geçerlidir. Bir dil grubu olan Germencenin ‘Türkçe Sözlük’te dil olarak belirtilmesine *harp* ve *turba* kelimelerini örnek gösterebiliriz. Bu kelimeler ilk baskıda Germence, son baskıda Fransızca olarak belirtilmiştir.

⁹ Bilindiği gibi Slavca, bir dil değil, bir dil grubudur: Hint Avrupa dil ailesi, doğuda Hint, batıda Avrupa olmak üzere iki büyük kola ayrılmaktadır. Bu kollardan Avrupa kolu kendi içinde Germen, Romen ve Slav olarak üç gruba ayrılır. Bunlardan Almanca, Felemenkçe, İngilizce, İskandinav Dilleri Germen koluna girerken; Latince, İspanyolca, Fransızca, Portekizce, İtalyanca, Rumence de Romen kolunda gösterilir. Slav dil grubunda ise Rusça, Bulgarca, Sırpça ve Lehçe bulunur.

'Türkçe Sözlük'ün ilk ve son baskısındaki Slavca olarak belirtilen kelimeleri karşılaştıracak olursak sözlüğün sadece son baskısında Slavca geçen kelimeler: *kosa* ve *vişnap* kelimeleridir. Her iki baskıda da Slavca geçen kelimeler: *çırnık*, *hırvat*, *mazurka*, *voyvoda*'dır. İlk baskıda kelimenin kökeni belirtilmeyip son baskıda Slavca olarak belirtilen kelimeler ise şunlardır: *komita*, *kuluçka*, *nemçe*, *pulluk*, *ulah*, *vişne*. İlk baskıda Slavca olduğu belirtilen *izbe*, *kapuska* kelimeleri son baskıda Rusça olarak belirtilmiştir. İlk baskıda Slavca olarak gösterilen *boyar* kelimesinin son baskıda alındığı dil belirtilmemiştir. Yine *meç(1)* kelimesi ilk baskıda Slavca son baskıda Fransızca olarak ifade edilir.

'Türkçe Sözlük'ün ilk baskısı ile son baskısı arasındaki değişikliklerden biri de *coğrafya*, *dinar*, *defter*, *feylesof*, *felsefe*, *helezon*, *iklim* ve *mıknatıs* gibi kelimelerin kökeninin, ilk baskıda Yunanca, son baskıda Arapça olarak belirtilmesidir. Yine *firkateyn* kelimesi ilk baskıda Arapça, son baskıda İtalyanca; *maskara* kelimesi ilk baskıda Arapça, son baskıda Yunanca; *papağan* kelimesi ilk baskıda İtalyanca, son baskıda Arapça olarak geçmiştir. *Laka* kelimesi ilk baskıda Farsça, son baskıda İtalyanca; *neft* kelimesi ilk baskıda Yunanca, son baskıda Farsça olarak geçmiştir. Ayrıca ilk baskıda Yunanca, son baskıda Farsça olarak yer alan *metodoloji* kelimesini dizgi yanlışlığına bağlayabiliriz.

Sonuç olarak, Türkçenin Uygur devrinden başlayarak yoğun bir şekilde bünyesine aldığı yabancı kelimeler üzerinde –bu kelimeler ister Budizm, Brahmanizm, Manihaizm, İslâmiyet gibi dinler yoluyla Doğudan girsin, ister son zamanlarda karşılaştığımız gibi gelişen medeniyet, teknoloji ve sanatın tesiriyle Batıdan girsin - kapsamlı ve programlı bir çalışma içine girilmemiştir. Bu çalışmalar toplumun her kesiminden destek görmediği için tabana inememiştir. Bunda, Türkçeye giren yabancı kelimeye karşılık bulmada geç kalındığı da etkili olmuştur. Türkçemize 'Türkçe Sözlük'ün ilk baskısında giren Batı kökenli yabancı kelimelerin toplamı 3367 iken, bu sayı son baskıda 6107'i bulmuştur. Bu sayılar ve bu sayıların artış oranları, dilimize giren Batı kökenli kelimeler üzerinde yeni ve acil çalışmalar yapmamızı gerekli kılmaktadır.